

Ekonomiska modeller och system

Det här är offlineversionen av *Ekonomiska modeller och system*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/189/5770>

XUANHUONGHO/SHUTTERSTOCK

■ Frukthandeln i Hô Chi Minh-staden, Vietnam. Vietnam var tidigare en planekonomi men har de senaste årtiondena förändrats till en blandekonomi.

Ord och begrepp

Ordlista: Ekonomiska modeller och system

Marknadsekonomi är ett ekonomiskt system som bygger på att företag och enskilda personer fritt kan framställa, sälja och köpa varor och tjänster utan att staten eller någon annan lägger sig i.

Planekonomi är ett ekonomiskt system som bygger på att staten bestämmer vad som ska tillverkas, vad varor och tjänster får kosta och hur mycket de anställda ska få i lön.

Blandekonomi är en blandning mellan de två huvudsakliga ekonomiska systemen.

Kretsloppsekonomi kallas olika ekonomiska modeller där återvinning är viktigt liksom att man utnyttjar resurser på ett effektivt sätt.

Ekonomiska modeller

Varje land har sitt eget ekonomiska system med lagar och regler. Man brukar tala om **marknadsekonomi** och **planeekonomi**, som är två olika modeller för ekonomiska system. De två modellerna handlar framför allt om vem som ska styra produktionen i samhället: marknaden eller staten.

Sedan Sovjetunionens upplösning och de kommunistiska regimernas fall i det forna östblocket i början av 1990-talet finns endast ett fåtal länder med en utpräglad planeekonomi kvar i världen.

Marknadsekonomi

I en kapitalistisk **marknadsekonomi** är det de så kallade *marknadskrafterna* som avgör vad som ska produceras.

Företagen är i huvudsak privatägda och producerar varor och tjänster i konkurrens med varandra. De saker som det är efterfrågan på, det vill säga produkter som går att sälja och som ger vinst, blir också producerade. Verksamheter som inte lönar sig läggs ner.

ANDRÈ MASLENNISKOV/IBL

■ Intresserade köpare undersöker de frysta tonfiskarna som strax ska säljas på auktion. Tsukijis fiskmarknad i Tokyo, Japan.

Inom marknadsekonomin råder det också konkurrens på arbetsmarknaden. Priset på arbetskraft, det vill säga lönen, beror på om det är bra eller dåliga tider för företagen. Går det bra för företagen och det är ont om arbetskraft så höjs lönen. När det blir dåliga tider och försäljningen minskar blir följden att företagen inte längre behöver så mycket arbetskraft, vilket kan leda till uppsägningar och arbetslöshet.

De flesta av världens länder har marknadsekonomi. I vissa länder ingriper staten mer och i andra mindre i ekonomin.

Planekonomi

I en socialistisk eller kommunistisk **planekonomi** ägs alla produktionsmedel av samhället, staten, och all arbetskraft är anställd av staten.

Att det kallas planekonomi beror på att staten gör upp flerårsplaner över vad som ska produceras. Om landet till exempel planerar att på fem år producera 50 000 traktorer betyder det att det också krävs planer för hur många traktordäck som ska tillverkas, antalet växellådor till traktorerna och alla andra delar som ingår.

På det sättet görs planer upp för allt som kan behövas inom landet, till exempel mat, kläder, bussar, stridsvagnar och bostäder. Priset på varorna och arbetskraftens lön bestäms också av staten i planekonomier.

Ett problem med planekonomi är systemet ofta har visat sig ineffektivt. I exempelvis Sovjetunionen producerades det ofta för mycket av en vara medan det rådde stor brist på andra varor.

Numera är det i stort sett bara Nordkorea och Cuba som har kvar det planekonomiska systemet, även om Cuba i dag tillåter viss privat näringsverksamhet.

ALEXIS DUCLOS/GETTY IMAGES

■ Socialistisk planekonomi skapade varubrist inom olika områden. Det gamla kommunistiska Sovjetunionen hade konstant varubrist vad gällde både dagligvaror som bröd och kött och kapitalvaror som bilar, möbler och kylskåp. På bilden ses en affär med tomma hyllor i Sankt Petersburg (då Leningrad) 1990.

Blandekonomi

De flesta länder har någon form av **blandekonomi**, som är en kombination av de båda systemen.

Sverige brukar beskrivas som ett typiskt exempel på blandekonomi. I Sverige finns både en stor privatägd sektor, där produktionen av varor och tjänster bestäms av marknaden, och en stor offentlig sektor, där till exempel produktionen av sjukvård inte bestäms efter kundernas betalningsförmåga utan efter politiska beslut.

Kretsloppsekonomi

Det marknadsekonomiska systemet kritiseras ofta för att inte ta tillräckligt mycket hänsyn till miljön. Det finns många som förespråkar en så kallad *kretsloppsekonomi* där större vikt läggs vid återanvändning, reparation, omvandling och återvinning av befintligt material och produkter.

Ett annat ord för kretsloppsekonomi är *cirkulär ekonomi*.

Olika välfärdsmodeller

Under 1900-talet kan man säga att det utvecklades tre olika välfärdsmodeller i de rikare länderna.

- **En konservativ syn** som menar att det är *familjen* som ska stå för tryggheten.
- **En liberal syn** som menar att det är *den enskilde individen* som ska skapa sin trygghet.
- **En socialdemokratisk syn** som menar att det är *samhället* som ska stå för tryggheten ”från vaggan till graven”.

Konservativ välfärdsmodell

Som exempel på denna modell kan nämnas Italien och Tyskland. Socialpolitiken i den konservativa modellen bygger på en kristen syn, där man värnar om **kärnfamiljen**.

I första hand är det familjen som ska stå för välfärd och trygghet. Om inte familjen kan göra detta är det kyrkan och frivilliga välgörenhetsorganisationer som hjälper familjen. Kyrkan och andra organisationer driver daghem, skolor och ålderdomshem. Först i tredje hand är det staten som ska garantera trygghet.

Liberal välfärdsmodell

USA är ett tydligt exempel den liberala välfärdsmodellen. Där utgår man från att det är upp till **individen** att själv bygga upp sin trygghet utan inblandning av staten.

Medborgaren får använda sig av marknadens tjänster för att köpa egna sjuk-, olycks- och arbetslöshetsförsäkringar. Det är vanligt att arbetsgivarna tecknar sådana försäkringar för sina anställda som en del av löneavtalen.

För personer utanför arbetsmarknaden eller för de som arbetar inom låglöneyrken där inte arbetsgivaren står för några försäkringar, har trygghetsnivån varit låg. Man har dock haft viss rätt till akutvård och medicin. De svagaste i samhället garanteras en grundläggande trygghet, dock med låga ersättningsnivåer.

Socialdemokratisk välfärdsmodell

I denna modell, som är tydlig i de nordiska länderna, står *samhället* för en utbyggd generell välfärd. Samhället garanterar att invånarna har rätt till trygghet ”från vaggan till graven”.

En stor del av den allmänna eller generella välfärden utgörs av så kallade **transfereringar**, som barnbidrag, studiebidrag bostadsbidrag, sjukförsäkring, föräldraförsäkring, pensioner med mera. Vi betalar alla för den generella välfärden genom våra skatter.

LARS DAREBERG/SYDSVENSKAN/IBL

■ Exempel på svensk välfärd. Kommunstyrelsens ordförande i Helsingborg Peter Danielsson är pappaledig med sonen William. Här på Fahlmans café i Helsingborg.

Sammanfattning

Ekonomiska modeller och system

- I en kapitalistisk marknadsekonomi är det de så kallade marknadskrafterna som avgör vad som ska produceras.
- I en socialistisk eller kommunistisk planekonomi ägs alla produktionsmedel av samhället, staten, och all arbetskraft är anställd av staten.
- De flesta länder har någon form av blandekonomi som är en kombination av de båda systemen.
- I en så kallad kretsloppsekonomi läggs större vikt vid återanvändning, reparation, omvandling och återvinning av befintligt material och produkter.
- I den konservativa välfärdsmodellen är det i första hand familjen som ska stå för välfärd och trygghet.
- I den liberala välfärdsmodellen utgår man från att det är upp till individen att själv bygga upp sin trygghet utan inblandning av staten.
- I den socialdemokratiska välfärdsmodellen står samhället för välfärden och den finansieras med hjälp av skatter.

Det här är offlineversionen av *Ekonomiska modeller och system*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/189/5770>